"Одруження" Миколи Гоголя надаються рекомендації піарникам щодо нейтралізації дії результатів репутаційного менеджменту через когнітивний дисонанс.

Ключові слова: п'єса "Одруження" Миколи Гоголя, образ, репутаційний менеджмент, Підколесін, Агафія Тихоновна, когнітивний дисонанс.

Аннотация

В статье рассматривается феномен формирования образа человека благодаря действию репутационного менеджмента и определяется механизм его нейтрализации через когнитивный диссонанс. На примере влияния репутации на формирование образов Подколесина и Агафьи Тихоновны в пьесе "Женитьба" Николая Гоголя даются рекомендации пиарщикам по нейтрализации действия результатов репутационного менеджмента через когнитивный диссонанс.

Ключевые слова: пьеса "Женитьба" Николая Гоголя, образ, репутационный менеджмент, Подколесин, Агафья Тихоновна, когнитивный диссонанс.

Summary

This article describes the phenomenon of formation image by human actions and reputation management mechanism and the neutralization by cognitive dissonance is determined. On the example of impact the reputation on images of Pidkolesyn and Ahafiya Tyhonovna in the play "The Marriage" by Nikolay Gogol autor of the article makes recommendations for PR-specialists about neutralizing effect of the results of reputation management through cognitive dissonance.

Keywords: play "The Marriage" by Nikolay Gogol, image, reputation management, Pidkolesyn, Ahafiya Tyhonovna, cognitive dissonance.

УДК 821.161.2–13.09"17/19":398(3)

Нахлік Є.К.,
доктор філологічних наук,
Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України

ПІДЗЕМНЕ ЦАРСТВО ТІНЕЙ В "ЕНЕЇДІ" ВЕРГІЛІЯ І ТРАВЕСТІЯХ МИКОЛИ ОСИПОВА ТА ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Картини потойбічного світу в "Енеїді" Вергілія і травестійній "Енеїді" Івана Котляревського не збігаються. Вергілій подає потойбіччя за сучасними йому античними міфологічними уявленнями – як підземне царство, по-грецькому Аїд (у римлян – Орк), що до нього входять через печеру, за якою лежать пустельні простори, далі тече підземна річка, через яку перевізник доставляє човном душі померлих у царство тіней. У ньому спочатку розташовані місця перебування душ тих, кого спіткала насильницька смерть (їм відведено різні пороги, чи то пак смуги, відповідно до різновиду смерті: тіні немовлят; тіні безневинно загиблих; тіні самогубців; тіні загиблих від нещасливого кохання; тіні полеглих у битвах доблесних воїнів). Це ще не зона кари – радше зона скорботи. Лише далі, під скелею, – Тартар (місце вічних мук). Там катують тих людей, які згрішили на світі й не відпокутували своєї вини – якогось морального переступу (братоненависництва, зневажання батьків, обману, жадібності, перелюбства, найманої служби в нечестивому війську, зради своїх володарів, батьківщини, хабарництва, кровозмішення). У прірві за

найтяжчий гріх – богоборство – мордують титанів. Насамкінець лежить Елісій (поля чи долина вічного блаженства, де втішаються душі блаженних і праведних).

З цією досить складною язичницькою картиною, зображеною у пісні шостій, Котляревський мав справу не так безпосередньо, як у травестійній обробці свого російського попередника Миколи Осипова – у частині третій його "Енейды", виданій у Петербурзі 1791 року. На цю картину наклалися православні християнські уявлення автора української "Енеїди", за якими потойбіччя складається з раю і пекла. До того ж Котляревський і самостійно творив травестійний образ підземного царства мертвих, спираючись на українські писемні джерела, християнсько-фольклорні оповіді, óбрази та власну уяву. Внаслідок цього в його вербалізації потойбічного світу змішалися поганські та християнські сенси, зокрема неоднозначне вживання слова **пекло**.

Осипов усе підземне царство мертвих називає "адом" (деколи "Адом" з великої букви), Єней у нього мандрує "*во ад со здешня света*", в "*царство адское*", "*в ад к Плутону*", "*царю подземному*", "*адскому царю*", а "*Плутонов дом*" – це "*адская столица*", "*адский дворец*", хоча там усе є "*для забавы и утехи*" [9, 349, 350, 358, 367, 393–395]. Таким чином, античний Аїд в Осипова перетворено на російський "ад". Утім, етимологічно грецьке слово **ад** походить від тої-таки міфологічної власної назви **Гадес**, **Аїд** (бог підземного світу, володар царства тіней померлих, згодом – саме підземне царство). З грецької мови через церковнослов'янську це слово запозичили сучасні слов'янські мови, зокрема російська, де воно ввійшло до активного вжитку, та українська, де воно стало застарілим [3, 48; 10, 19]. Водночас Осипов окремо вирізняє "*Елисейские поля*", де прилаштовано "*честных людей*" [9, 387].

Ідучи за Осиповим і дотримуючись його сюжетної канви, Котляревський у третій частині "Енеїди" повторив осиповський маршрут Енея у підземному царстві, проте лише зрідка вживав церковнослов'янізм **ад**, а натомість майже скрізь переклав його звичним українським словом **пекло**. При цьому він, за інерцією російського тексту, так само називає усе підземне царство "пеклом":

– "*Як ось Анхиз йому приснився, / Із пекла батечко явився / І синові таке сказав: / <…> Щоб в пекло ти зайшов до мене <…>. / І по Олимпському закону / Уже ти пекла не минеш: / Бо треба кланятись Плутону*" [II, 63, 65, 66][27];

– "*Йому Плутон та батько снився, / І пекло в голову ввійшло*" [III, 10];

– "*Пішов скрізь по полям шукати, / Щоб хто дорогу показав: / Куди до пекла мандровати*" [III, 10];

– "*Еней з Сивіллою хватались, / До пекла швидче щоб прийти, / І дуже пильно приглядались, / До пекла двері як найти*" [III, 43]; пор. в Осипова: "*Потом узрели пред собою <...> / Зловонным дымом всю вокруг / Покрыту щель, иль двери к Аду*" [9, 360].

У Вергілія шлях через річку Ахеронт пролягає до підземного царства як такого; так само в Осипова, лише з тою різницею, що російський травестор називає те царство "адом": "*Дошли до речки Ахерона, / Котора в аде у Плутона /*

[27] Тут і далі зазначаємо римською цифрою частину "Енеїди" Котляревського, арабською – строфу (строфи нумеровано у вид.: 4, 5).

Главнейшею течёт межой" [9, 367]; "*Чрез Ахерон во мрачный ад*" [9, 375]. У Котляревського перевіз через річку (але не Ахеронт, а Стикс) також веде до пекла, під яким мається на увазі язичницьке підземне царство: "*Як ось уздріли пред собою / Чрез річку в пекло перевіз. / Ся річка Стиксом називалась*" [III, 52].

Повторюючи Вергілієві пороги потойбіччя, Осипов інколи надає їм значення християнського пекла: слово **ад** від називання підземного царства тіней конкретизується до вужчого значення місця покари (про самогубців: "*Во аде наказанье грозно / Вовеки не оставит их*" [9, 379]). Але переходячи до смуги героїв, Осипов припиняє вкладання у слова **ад**, **адский** семантики пекла, якою інколи наділяв попередні потойбічні терени: "*Пришли в богатые покои, / Где все отменные герои / Сходились для забав своих*" [9, 382]. Зрозуміло, що герої сходились до забав у багаті покої аж ніяк не в пеклі (тобто не там, де карають і мучать).

У Котляревського за Стиксом одразу починається не просто царство перебування мертвих, а пекло у християнському розумінні цього слова. Український поет непомітно переходить від уживання слова **пекло** у поганському значенні потойбічного світу, підземного царства тіней до вживання його в християнському значенні місця, де караються і мучаться грішники за порушення Божих заповідей, християнської моралі: "*Тепер Еней убрався в пекло* [підземне царство – *Є. Н.*]*, / Прийшов зовсім на инчий світ:* <...> */ Смола там в пеклі* [місці кари й мук – *Є. Н.*] *клекотіла* <...> */ В смолі сій грішники сиділи / І на огні пеклись, горіли* <...>" [III, 68, 69]. Але далі, йдучи за Осиповим (і Вергілієм), Котляревський мусив описати смугу перебування героїв. За інерцією, заданою відповідним місцем у травестії Осипова (нагадаю вищецитоване: "*Прошедши несколько улусов / По тёмной адской той стране* <...>"), і власним попереднім описом пекла, Котляревський також знову мовить про пекельні простори: "*Еней з Сивіллою попхався / В пекельную подалі глуш*" [III, 106]. На дорозі він зустрівся з душами знайомих троянців, які загинули під час оборони Трої або потонули під час його морських мандрів. Як герої, вони би не мали потрапити до пекла, тож у цьому випадку словосполучення "пекельна глуш" (поетичний переклад "адской страны" Осипова) означає радше "терени підземного царства тіней". Тому-то аж ніяк не можна вважати, що тіні загиблих троянців, з якими Еней зустрівся перед тим, як потрапити у "Плутонів царський дім", перебувають у пеклі як місці покари. Щоправда, Котляревський натякає, що частина з них – утопленики (цього немає в Осипова), проте ж вони утопленики не самохіть, тож це не підстава, щоб їх послати до пекла.

Так само немає жодних підстав вважати, ніби Мусія Вернигору (козака і співця-пророка, послідовника самостійницьких, прозахідних і антимосковських традицій Мазепи й Орлика [див.: 8]), Котляревський помістив у пекло в християнському значенні цього слова, бо ставився до політичного емісарства Вернигори критично[28]. Строфа, у якій йдеться про загиблих троянців, завершується стислою згадкою: "*Тут*

[28] Пор.: "Мазепинська традиція не знаходила підтримки серед нащадків козацької старшини <...>. Котляревський помістив Вернигору разом з загиблими троянцями у саму "пекельну глуш" (виразний знак, що автор "Енеїди" свідомий був пов'язання Вернигори з орликівською еміграцією) <...>" [2, 25].

був Вернигора Мусій" [III, 107]. З тексту описаного епізоду видно, що Мусій Вернигора перебуває у підземному царстві тіней серед троянських воїнів-героїв, полеглих у боях або потонулих у морі під час військової служби, – це місце відповідає "ниві героїв" у Вергілія (а також в Осипова, у якого Єней теж опинився "*меж геройскими тенями*" [9, 383]). Таке місцеперебування душі Мусія Вернигори в "Енеїді" Котляревського цілком почесне, воно свідчить не про негативне, а навпаки – про шанобливе, прихильне ставлення автора до цієї легендарно-історичної постаті[29]. А до "раю" Вернигора не міг потрапити, бо туди, знов-таки згідно з греко-римською міфологією (і першотвором Вергілія), потрапляли тільки звитяжці, а не загиблі воїни.

У Вергілієвій поемі грішникам завдають мук у тартарійській твердині (фортеці), а в травестіях Осипова й особливо Котляревського – вже почасти у перших смугах підземного царства. У міру заглиблення у нього Осипов натякає на Тартар –

Где адские приставы люты
Изволят грешных плотно дуть.
Столица грозна там Плутона,
Который с тартаровска трона
Умерших судит всех теней:
Достойных щедро награждает,
Плутам же казнь определяет
По адской строгости своей [9, 387].

Одначе спочатку Осипов дуже стисло описує втіхи та веселощі праведників на Єлисейських полях і щойно після того докладно – муки, що їх зазнають від Тизифони (богині помсти) покарані грішники перед воротами до Плутонового замку (як це бачить Єней), а потім ширше – всеньке "*адско государство, / Где люди все горят в огне*" [9, 390], тобто само пекло (в оповіді Сивілли). Довкола Плутонового замку "*Горящей серой и смолою / Вокруг тёк быстро Флегетон*" і "*страшна Тизифона*" "*злые мёртвых души*" "*В реку свергала верх ногами / И потопляла навсегда*" [9, 388–389]. Ці душі морально й соціально ніяк не конкретизовані, лише трохи далі показано фізичні муки кількох поіменно названих персонажів античної міфології, які є втіленням певних гріхів, – гордія Салмонея, велетня-ґвалтівника Тітея (Тітія), зухвальця Тантала [9, 391].

Далі ж, коли Єней і Сивілла входять у "*замок адского Плутона*", "*дворец Плутонов*" [9, 393], Осипов повертається до зображення того, як насолоджуються вічним блаженством "*умерши* [померлі – *Є. Н.*] *тени*" (слід гадати, праведні) "*в чертогах*" "*адского царя*" [9, 394, 395]. Водночас Осипов виходить за межі замку й палат і показує втіхи праведників на лоні природи: "*В реке широкой и глубокой, / Текущей пивом и вином, / Кто хочет, хоть весь день купайся* <...>" [9, 395]. При цьому описані місця блаженства він семантично пов'язує з "адом" як підземним

[29] У дослідницьких коментарях до "Енеїди" зазначено, що "*Вернигора Мусій – за твердженням сучасників Котляревського, мешканець Полтави, швець, що потонув у Ворсклі*" [5, 376; 4, 250]. Та ця версія не має достатнього підтвердження, ба навіть досить сумнівна, бо побудована на непевних відомостях пізнього сучасника Котляревського, його біографа Степана Стебліна-Камінського (1814–1886), який узяв їх із чужих уст, бо сам навіть народився через кілька років після того, як Котляревський у поемі вже завіршував "І сам Вернигора Муйсій" (так опубліковано в першодруці трьох частин поеми 1798 року [5, 419]. У біографічному нарисі про життя Котляревського, написаному 1838 року й доповненому 1866-го, Стеблін-Камінський у примітці до зацитованої строфи, яка закінчується згадкою про Мусія Вернигору, зазначив: "*Действительно существовавшее в Полтаве лице, кажется, сапожник Котляревского*" [11, 13, 25, 32]. Виглядає, що Стеблін-Камінський повторив чийсь здогад, а найпевніше – місцеву асоціативну прив'язку до поетової згадки про Вернигору. Тож на підставі цієї версії не можна відкидати іншої, більш правдоподібної, а саме: що Котляревський в "Енеїді" згадав оповитого легендами козака Мойсея Вернигору.

царством: "*Певец на лире многозвучной, / Или по-русски на рылях, / Орфей проводит век нескучной, / Во адских живучи странах*" [9, 396].

У Котляревського дещо інакша "топографія" Плутонового палацу й найближчого довкілля. Він докладно не описує Тартару, навіть не згадує його назви, бо, за християнським уявленням, схиляється до дихотомічного поділу потойбічного світу просто на рай і пекло, яке він перед тим уже докладно змалював. Щоправда, у зредукованому вигляді в Котляревського все-таки подано перелік деяких тартарійських мук (як може здогадуватися читач, обізнаний з Вергілієвою "Енеїдою"). Опис тартарійського пекла, який в Осипова займає чотирнадцять строф [9, 388–391], Котляревський стиснув до трьох строф (111–113-тя). У поемах Вергілія й Осипова грішників мучить страшна еринія Тизифона, а в Котляревського – не названа на ім'я "*баба бридка, криворота*" [III, 111] (проте в четвертій частині вона з'являється до Юнони як "*фурія із пекла*" Тезифона, "*страшна, як чорт*", "*лютая яга*" [IV, 59, 60, 66]). Це "*мерзенне чудо*" стоїть "*під двором*" Плутона, перед самими воротами, і там завдає страшних мук "*грішним*" із людей [III, 111, 112] (як і в Осипова; у Вергілія ж Тизифона стоїть на варті біля Тартарійської брами). На запитання переляканого Енея: "*Хто їй так мучити звелів?*" – Сивилла розказала, "*Що в пеклі є суддя Еак; / Хоть він на смерть не осуждає, / Та мучити повеліває, / І як звелить – і мучать так*" [III, 113]. В Осипова цю роль виконує "угрюмый Радамант":

Всех в аде судит он и рядит; *Своим решеньем никого;*
<...> *Но муки тяжки налагает*
Ко смерти он не осуждает *Несносней ада самого* [9, 390].

Це пекло у властивому значенні слова міститься в "Енеїді" Котляревського перед Плутоновим двором. Воно є зредукованим образом Вергілієвого Тартару, а точніше – його травестійної версії з "Енейды" Осипова. Основне ж своє пекло Котляревський розмістив одразу за перевозом через Стикс, тож тепер він лише стисло змалював образ "баби бридкої" як головної мучительки, описав, яких вона завдавала мук і з чийого присуду, але вже не пояснював – кому й за що. Будучи не більше ніж даниною Вергілієвій схемі підземного царства та його модифікації в Осипова, цей стислий опис пекла під Плутоновим двором дещо випадає з послідовності та градації потойбічних картин, що їх розгортає Котляревський.

Зате далі значно більше уваги він приділяє зображенню місця вічної насолоди праведних душ, яке в нього розташоване у "*будинках*" "*підземного царя*" Плутона – там у "*світлицях*" "*панського двірця*" (а не в полях чи на долині, як у Вергілія) ті "*душі ликовали, / Що праведно в миру живали*" [III, 115, 116]. Самого ж слова **рай** Котляревський, як і Осипов, при цьому не вживає – очевидно, тому, що не випадає цей християнський термін, застосовний до небесної сфери, прикладати до називання частини язичницького підземного царства. Проте раніше, зображаючи недавно померлих "*багацько душ*" грішних, що в очікуванні суду перебували ще не в пеклі, а "*в другім загоні*" підземного царства ("*Без суду ж не палив пекельний / Огонь, недавно хто умер*") і там "*Все думали та все гадали, / Куда-то за гріхи їх впруть*", Котляревський іронізує над ними виходячи з православних уявлень про

поділ потойбічного світу на рай і пекло: "*Чи в рай їх пустять веселитись, / Чи, може, в пекло пошмалитись / І за гріхи їм носа втруть*" [III, 94, 95].

Зате місцеперебування богів – на небесах – Котляревський уже називає раєм: "*В се врем'я в рай боги зібрались / К Зевесу в гості на обід*" [II, 29], "*Як між собой боги сварились / В раю, попившись в небесах*" [II, 37]. Та й в інших випадках слово **рай** (у християнському сенсі) використовується – наприклад, в авторському гумористичному повчанні: "*Жінки! Коли б ви більше їли, / А менш пащиковать уміли, / Були б в раю ви за сіє*" [III, 112]. А ще – у традиційному народному порівнянні щасливого земного життя з раєм (голос із горщика пророкує Енеєві: "*І Римські поставить стіни, / В них буде жити, як раю*" [III, 139]; Драксес до царя Латина про його Лавинію: "*Дочці ж з Енеєм буде рай*" [VI, 106]).

Показово також, що палацові приміщення Плутона Котляревський уже не називає пекельними, на відміну від Осипова, у тексті якого фігурує "адский дворец". Таким чином, Котляревський тяжіє усе-таки до вживання слова **пекло** у християнському сенсі – як антоніма раю.

У другій частині української "Енеїди" описано, як до річниці трагічної смерті батька "*Еней схотів обід справляти / І тут старців нагодувати, – / Щоб Біг душі свій рай одпер*" [II, 9]. "*Син богобоязливий*", Еней влаштовує поминки, піклуючись про душу Анхиза, щоб вона потрапила до раю. Одначе з тексту третьої частини незрозуміло, чому Вергілієвому праведнику Анхизові Котляревський надав право перебувати будь-де – чи то серед блаженних, чи то серед грішних, адже це нелогічно й нічим не виправдано. Справді, у Вергілієвій поемі Анхіс, потрапивши по смерті до царства тіней, Аїду, знаходить гідний притулок в Елісії (чи то пак Єлисейській долині), де й приймає свого сина Енея, котрого супроводжує Сивілла. Натомість в "Енейде" Осипова тінь Анхіза перебуває "*в аде*", куди він і запрошує Єнея в гості; туди того й веде Сивілла, там і відбувається зустріч сина з батьком.

У Вергілія дорогу до Анхіса Енеєві вказує Мусей. В Осипова Єней відмовляється од послуг "*рифмача Музея*", котрий брався провести його до батька в "*адские палаты*" Плутона, а заодно сподівався "*Плутону и его супруге / Поклон стихами защипать*", – російський віршувальник вдається у цьому епізоді до насмішки над своєю письменницькою братією:

Казалося весьма неладно
Енею вместе с ним идти;
И думал, будет что накладно
Иметь товарищем в пути
Назойлива стихов писаку;
Боялся, не вплестись чтоб в драку,
Вошедши с ним за рифму в спор.
Из опытов он ведал ясно,
Что часто рифмачи напрасно
Приходят за ничто в задор [9, 398].

Котляревський опускає цей випад проти колег-віршарів, який був актуальний для петербурзького літературного оточення Осипова, та навряд чи для провінційного оточення самого Котляревського, і зовсім не згадує Музея.

Пройшовши "*адский сад*" і вибравшись на гору, щоб краще оглянути місцевість у пошуках Анхіза, Єней і Сивілла нарешті побачили його, коли він гуляв "*по долине*" [9, 398] (у контексті цієї розповіді – просто по якійсь долині, не

пов'язаній із Єлисейськими полями). Зустрівшись із сином, Анхіз узяв його із собою на "святки" (а властиво, "*В святочну бабью вечеринку*", на "*святочную ворожбу*"), що саме випали "*в аде*", – тобто загалом у підземному царстві тіней, а не в пеклі у християнському розумінні цього слова. Осипов зазначає: "*Святочные во аде ночи / Текли в гульбах всё и пирах; / Гуляли все что было мочи, / Шумя на разных голосах; / Девичьи шайки многолюдны / Кричали песенки подблюдны* <...>" [9, 400, 401]. Насамкінець виходить "*Еней из Ада / Поверх земли на белый свет*", знов-таки – із підземного царства як такого [9, 404].

Слідування підземному маршрутові Енея у семантичному маркуванні Осипова привело Котляревського до того, що й у нього Анхиз опинився у пеклі. Сивилла каже до Енея:

Коли ж сю маєш ти охоту
У батька в пеклі побувать,
Мені дай зараз за роботу,
То я приймуся мусовать,
Як нам до пекла довалитись
І там на мертвих подивитись [III, 26];

Ходім лиш в пекло – там отець
Нас твій давно вже дожидає <...> [III, 38].

Якщо читати це місце крізь призму осиповського тексту, то зрозуміло, що тут пекло – це підземне царство мертвих як таке, в його антично-міфологічному уявленні. Таким чином, Анхиз перебуває в царстві мертвих, а не в пеклі, як його розуміють у християнському сенсі. Але самодостатній текст української "Енеїди" надає слову **пекло** інакшої конотації, а саме християнської. Так складається враження, що праведник Анхиз перебуває не просто в потойбічному царстві, а саме в пеклі, тобто місці, де караються і мучаться грішники. Котляревський помітив цю суперечність (або хтось йому підказав), і він вирішив її усунути власним довільним домислом, укладеним у вуста Сивилли, хоч не опертим на жодні античні джерела. Коли здивований Еней, пройшовши місця мук і місця блаженства, запитав Сивіллу, чому він "досі в вічі не видав" свого батька: "*Ні з грішними, ні у Плутона, / Хіба йому нема закона, / Куда його щоб засадить?*", – та відповіла: "*Він божої, – сказала, – крові / І по Венериній любові, / Де схоче, там і буде жить*" [III, 126]. Анхиз Котляревського мовби перебуває між Вергілієм, котрий помістив Енеєвого батька в підземну країну вічного блаженства, та Осиповим, котрий начебто запроторив його в "ад", хоча насправді мав на увазі під цим словом просто підземне царство мертвих (у травестії Осипова такого Єнеєвого запитання, а тому, зрозуміло, й Сивіллиної відповіді, немає). Але далі Котляревський не пояснює, навіщо Анхизові хотіти перебувати в пеклі – найнекомфортнішому місці, хоча така забаганка суперечить тверезому глуздові.

Як і в травестії Осипова, Еней і Сивилла самі надибали Анхиза саме тієї миті, коли той походжав "*по долині*" [III, 127]. Котляревський також не уточнює, чи йдеться тут про благодатну Єлисейську долину, чи просто про якусь звичайну долину в підземному царстві тіней (у травестії Котляревського, нагадаю, немає Елісію – праведники в ній перебувають "у Плутона", себто в царському палаці). Скидається на те, що відсутність Анхиза серед праведних і грішних, Сивиллине пояснення цього ("*Де схоче, там і буде жить*") і прогулювання його по невизначеній

долині взагалі говорять про те, що він міг облюбувати собі окреме пристановище у підземному царстві – поза загальними місцями мук і блаженства, десь у гордій самотині. Справді, коли Анхиз запрошує Енея на своє помешкання ("*Ходім лишень к моїй господі*" [III, 129]), то автор не уточнює, де воно міститься, – серед Плутонових палат чи десь у місцях пекельних мук. У Вергілія Анхіс ніякого помешкання у підземному царстві не має, а австрійський поет Алоїз Блюмауер у своїй травестії "Вергілієва Енеїда", написаній у 1783–1786 рр. і виданій у 1784–1788-му, іронічно поселив його в харчевні, трактирі (Wirtshaus).

Далі, як і в Осипова, Анхиз привів Енея також до "пекла" – на вечорниці, щоб дівки "*Як знають, так поворожили, / Що стрінеться з його синком*" [III, 131, 133] (епізод з ворожінням дівчини Енеєві у пеклі є лише в Осипова та Котляревського [7, 64, 89], в оригіналі та інших травестіях майбутнє Енеєві пророкує Анхіз). Потім "із *пекла*" ж Анхиз вивів сина "*на світ*" [III, 140]. У цих завершальних сценах знову зберігається інерція осиповського тексту – називати підземне царство мертвих "*пеклом*", адже які можуть бути вечорниці у християнському пеклі, де мають не забавлятися, а каратися? Зрозуміло, що йдеться про вечорниці просто в підземному царстві, а не в пеклі як місці покари й мук.

Суперечність криється й у словах Енея Котляревського, звернених до Турна, якого він разить на смерть: "*Паллант тебе тут убиває, / Тебе він в пеклі дожидає, / Іди к чортам, дядькам своїм*" [VI, 170]. Якщо пекло тут – місце мук, то питається: за які такі гріхи Паллант мав би каратися серед грішників? Логічно вважати, що загиблий од руки Турна Паллант дожидає його в підземному царстві тіней як такому (ймовірно, у смузі героїв, де перебувають воїни, полеглі у доблесному бою). Тож пекло тут означає просто царство мертвих. Водночас наступним висловом, характерним для християнської доби ("*Іди к чортам*"), пеклу надається значення місця покари, куди й посилає Турна вустами свого українізованого Енея автор-християнин.

Рідкісний в "Енеїді" Котляревського церковнослов'янізм **ад** також вжито у двох значеннях. Він трапляється у фразеологізмі "послати когось в ад" (тобто на той світ), що значить убити, або в семантичних модифікаціях цієї ідіоми. У випадку з бідолашною Дидоною слово *ад* означає пекло у християнському розумінні: "*Енея так вона любила, / Що аж сама себе спалила, / Послала душу к чорту в ад*" [I, 66]. В інших випадках це слово використано в осиповському значенні царства мертвих. Так, якби Юнона не підставила себе під камінь Пандара, "*Нирнув би Турн навіки в ад!*" [V, 139]. А сам Турн, одважившись іти на двобій з Енеєм, каже: "*Пошлю Енея до Плутона, / Або і сам в ад копирсну*" [VI, 120], тобто піду на той світ, загину. В іншому епізоді "*вража, зрадивши, ватага, / Послать фригийців дума в ад*" [VI, 132].

Так Котляревський вкладає у слово **пекло** (варіант: **ад**) то значення язичницького підземного царства тіней, то значення християнського місця покари грішників. Унаслідок цього виникає плутанина зі значеннями, особливо у читачів і навіть дослідників, які знають лише одне значення лексеми **пекло** – християнське[30].

[30] Так, далекий од розуміння семантичних наповнень і генези слова *пекло* в "Енеїді" Котляревського автор найновішого дослідження про поему, який, унаслідок цього, досить поверхово трактує образ пекла в ній [6, 30–33].

Може, Котляревському простіше – і для українського читача звичніше – було б залишити за словом **пекло** лише його християнське розуміння, а язичницьке підземне царство називати царством мертвих чи царством тіней, – тоді не треба було б пояснювати, чому Анхиз раптом опинився у "пеклі". Але письменник не наважився на таку радикальну заміну осиповського "аду" (зокрема й, мабуть, тому, що слово **пекло** легше вплітати у версифікаційну тканину поеми, ніж, скажімо, словосполучення "*царство тіней*"). Утім, він, як і Осипов, творив травестію, жанрові закони якої передбачають змішування понять, різних значень слів і аж ніяк не вимагають, щоб авторські пояснення та мотивації претендували на вірогідність, – головне, щоб було смішно, потішно і хоч трішки правдоподібно ...

Література

1. Гриньків К. Сакральні лексеми й вислови у палітрі гумору поеми Івана Котляревського "Енеїда" / Квітлана Гриньків // Літературознавчі та історичні студії : матеріали конференцій. – Л., 2002. – С. 55–63.
2. Грицак Я. Й. Нарис історії України : формування модерної української нації XIX–XX ст. / Ярослав Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 358 с.
3. Коломієць В. Т. ад / В. Т. Коломієць // Етимологічний словник української мови : в 7 т. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1 : А–Г. – С. 48.
4. Котляревський І. П. Енеїда : поема / Іван Котляревський ; [коментар уклав О. Ф. Ставицький]. – К. : Радянська школа, 1989. – 286 с.
5. Котляревський І. П. Повне зібрання творів / Іван Петрович Котляревський ; [підготовка текстів та коментарів Б. А. Деркача]. – К. : Наукова думка, 1969. – 510 с.
6. Лімборський І. Творчість Івана Котляревського : авторська індивідуальність, європейські паралелі, порівняльна поетика / І. В. Лімборський. – Черкаси : Брама-Україна, 2010. – 95 с.
7. Марковський М. Найдавніший список "Енеїди" І. П. Котляревського й деякі думки про генезу цього твору / Михайло Марковський. – К., 1927. – 184 с.
8. Нахлік Є. Український Вернигора в польському письменстві та малярстві / Євген Нахлік // Нахлік Є. Творчість Юліуша Словацького й Україна : проблеми українсько-польської літературної компаративістики. – Львів, 2010. – С. 83–94.
9. Осипов Н. И. Вергилиева Енейда, вывороченная на изнанку / Н. И. Осипов // Ироикомическая поэма / [редакция и примечания Б. Томашевского]. – Ленинград : Изд-во писателей в Ленинграде, 1933. – С. 261–465.
10. Словник української мови. – К. : Наукова думка, 1970. – Т. 1 : А–В. – 799 с.
11. Стеблин-Каминский С. Биографический очерк жизни Ивана Петровича Котляревского / Степан Стеблин-Каминский // <Стеблин-Каминский С.> Воспоминания об И. П. Котляревском (из записок старожила). – Полтава, 1869. – С. 13–32.

Анотація

У вербалізації потойбічного світу в травестійній "Енеїді" І. Котляревського змішалися поганські та християнські сенси, зокрема неоднозначне вживання слова *пекло*. З досить складною міфологічною картиною підземного царства мертвих, зображеною у пісні шостій Вергілієвої "Енеїди", Котляревський мав справу не так безпосередньо, як у травестійній обробці свого російського попередника Миколи Осипова – у частині третій його "Енейды" (СПб., 1791). За інерцією російського тексту, де фігурує слово *ад*, Котляревський називає усе підземне царство

Щоправда, в ранішій статті вже було зауважено, що деколи Котляревський вживає слово *пекло* не в християнському значенні, а в поганському – як "підземне царство", "потойбічний світ, у якому перебувають душі покійників" [1, 62].

українським словом *пекло* (рідше – *ад*), вкладаючи в нього то значення язичницького царства тіней, то значення християнського місця покари грішників. Розрізнення цих сенсів дає змогу глибше розуміти відповідні місця в українській "Енеїді".

Ключові слова: бурлескно-травестійна поема, антична міфологія, язичницьке підземне царство мертвих, пекло у християнському розумінні.

Аннотация

В вербализации потустороннего мира в украинской поэме-травестии И. Котляревского "Енеїда" смешались языческие и христианские смыслы, в частности неоднозначное употребление слова *пекло* (ад). С весьма сложной мифологической картиной подземного царства мёртвых, изображённой в песни шестой "Энеиды" Вергилия, Котляревский имел дело не непосредственно, а в травестийной обработке своего русского предшественника Николая Осипова – в части третьей его "Енейды" (СПб, 1791). Идя за русским текстом, где фигурирует слово *ад*, Котляревский называет всё подземное царство украинским словом *пекло* (реже – *ад*), вкладывая в него то значение языческого царства теней, то значение христианского места наказания за грехи. Различие этих смыслов позволяет глубже понять соответствующие места в украинской "Енеїді".

Ключевые слова: бурлескно-травестийная поэма, античная мифология, языческое подземное царство мёртвых, ад в христианском понимании.

Summary

In the verbalization of the other world in the travesty "Aeneid" by I. Kotlyarevsky pagan and Christian senses, especially ambiguous usage of the word *hell* (*пекло*), have been mixed. Kotlyarevsky had deal with a rather complicated mythological picture of the underground kingdom of the dead, shown in the sixth song of Virgil's "Aeneid" not so directly as in the travesty adaptation of his Russian predecessor Mykola Osipov – in the third part of his "Aenejd" (St. Petersburg, 1791). By inertia of the Russian text, where the word hell (*ад*) figures, Kotlyarevsky calls all Ukrainian underground kingdom by Ukrainian word *hell* (*пекло*) (rarely – *hell* (*ад*)), putting in it either the meaning of the pagan kingdom of shadows, or the meaning of Christian places of sinners punishment. Distinguishing between these senses enables deeper understanding of the corresponding places in Ukrainian "Aeneid".

Keywords: burlesque and travesty poem, ancient mythology, pagan underground kingdom of the dead, hell in the Christian sense.

УДК 82.111–311.4"18"(Д.Остін)

Яковенко-Єременко І.П.,
аспірантка,
Бердянський державний
педагогічний університет

"РОЗВАЖАЛЬНЕ ЧИТАННЯ" ЧИ "ЛІТЕРАТУРА ЛЮДСЬКОЇ ПРИРОДИ"? ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ОЦІНКИ РОМАНІСТИКИ ДЖЕЙН ОСТІН В АНГЛІЙСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТЬ XIX СТОЛІТТЯ

Джейн Остін (Jane Austen, 1775–1817) – одна з найбільш яскравих постатей в англійській романістиці першої половини XIX століття, "творець сучасного роману" (В. Скотт). Шість романів авторки: "Розум та чутливість" (1811), "Гордість та упередження" (1813), "Менсфілд-парк" (1814), "Емма" (1816), "Докази розуму" (1817), "Нортенгерське абатство" (1818) – заклали основи реалістичної поетики в